

12. નવા વર્ષના સંકલ્પો

બકુલ ત્રિપાઠી

જન્મ : 27-11-1928, અવસાન : 31-8-2006

બકુલ પદ્મમણિશંકર ત્રિપાઠી નડિયાદના વતની હતા. તેઓ અમદાવાદમાં વાણિજ્ય-સંચાલનના અધ્યાપક હતા. સમકાલીન રાજકારણમાંથી અને રોજિંદા વ્યવહારમાંથી સામગ્રી ઉપાડીને તથા એને વિલક્ષણ દૃષ્ટિબિંદુથી જોઈને તેમણે હાસ્યનિબંધ સર્જ્યા હતા. ‘સચરાચરમાં’ અને ‘દ્રોણાચાર્યનું સિંહાસન’ એમના જાણીતા નિબંધસંગ્રહ છે. વર્તમાનપત્રોમાં આવતી રોજબરોજના બનાવોને સ્પર્શતી એમની હાસ્ય-કટાક્ષિકાઓ લોકપ્રિય બની હતી.

-સંકલ્પ કરવો પણ પાળી ન શકવો અને એ માટે મનને એક યા બીજા બહાને મનાવ્યા કરવું : માનવ-સ્વભાવની આ એક નબળાઈ છે. એ નબળાઈને કેન્દ્રમાં રાખીને લેખકે આ હાસ્યનિબંધ સર્જ્યો છે. ક્યારેક ગણિત માંડીને, ક્યારેક ફિલસૂફી લડાવીને, ક્યારેક તરંગ અને તુક્કા ચગાવીને, તો ક્યારેક સંવાદોની આતશબાજી ઉડાડીને લેખકે હાસ્ય જન્માવ્યું છે. સંકલ્પ ન કરવાનો સંકલ્પ પણ ટકતો નથી એમ કહીને કરેલા સંકલ્પો ફળશે, એવાં સ્વપ્નોમાં રાચતા રહીને લેખકે આખા પ્રશ્નને જે હળવો વળાંક આપ્યો છે, તે નોંધપાત્ર છે.

નવા વર્ષના સંકલ્પો

આજથી આખું વર્ષ વહેલા ઊઠવું છે.

હવેથી નિયમિત નોંધપોથી રાખવી.

આજ પછી કસરત ન કરી હોય, તે દિવસે જમવું નહિ.

કદી ચા ન પીવી.

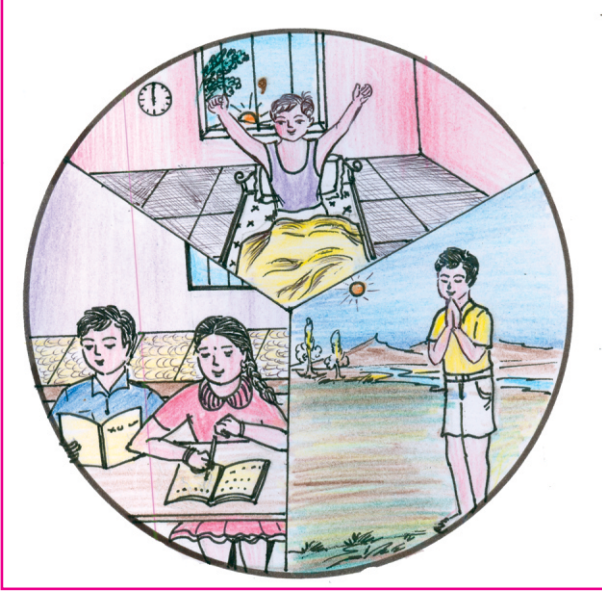
હંમેશાં દોઢ કલાક કાંતવું.

ત્રણ કલાક વાંચવું, વાંચવું ને વાંચવું જ.

રોજ ગીતાનો એકએક શ્લોક...

પાઈએ પાઈનો વ્યવસ્થિત હિસાબ...

આખા સમાજમાં જે દિવસે આ મંત્રોનું મનોમન ઉચ્ચારણ શરૂ થઈ જાય, ત્યારે સમજવું કે તે દિવસે બેસતું-વર્ષ છે. જેમ શરદપૂનમની ચાંદનીનું વાતાવરણ કવિઓને ગાંડા બનાવે છે, તેમ બેસતાવર્ષના દિવસની હવા પણ સામાન્ય જનોનાં મનમાં કંઈક નવો ચમકારો લાવી દે છે. આપણને એકદમ બુદ્ધ, મહાવીર, વિવેકાનંદ કે નેપોલિયન થવાની હોંશ થઈ આવે છે; જીવનનાં વર્ષો એમ નિર્રથક સરી જતાં લાગે છે અને એકદમ કંઈક કરી નાખવું, કંઈક

તો કરી જ નાખવું એમ થઈ આવે છે, દિવાળીનો ઉત્સાહ ઘણાને માટે વીરરસમાં પલટાઈ જાય છે, એમની આંખમાં ચમક આવે છે અને કોઈ ધન્યપણે એ આત્મસુધારણા માટે સંકલ્પ કરી નાખે છે : ‘આજથી રોજ આ કરવું !’, ‘હવેથી કદી આ ન કરવું !’

પણ આ સંકલ્પોની મજા જ એ છે કે એ ‘કરતાં’ જેટલી મજા આવે એટલી ‘પાળતાં’ નથી આવતી. દાખલા તરીકે મને જ એક બેસતાવર્ષે કોઈએ સલાહ આપી કે મારે આત્મસુધારણા માટે કંઈ ઉચ્ચ સંકલ્પ કરવો. વહેલા-વહેલા ઊઠવાનું ઠરાવીને જો હું રોજ સાતને બદલે પાંચ વાગ્યે ઊઠું, તો વર્ષે મારા 72 કલાક બચે ને પચાસ વર્ષ ઊઠવાનું બચે, ને પચાસ વર્ષની જિંદગીમાં 36,000 કલાક બચે. એટલે રોજ

ફક્ત બે કલાક વહેલા ઊઠવાથી મારી જિંદગીમાં લગભગ ચાર વર્ષ જેટલો મબલક વધારો થાય !

આ વિચારથી ભોળવાઈને મેં તો સંકલ્પ કરી નાખ્યો કે, બસ કોઈ દિવસ પરોઢના પાંચથી મોડા ઊઠવું નહિ. બેસતાવર્ષને દિવસે તો જાણે પાંચ વાગ્યે ઉઠાયું, પણ એ દિવસના થાકને લીધે, બીજની સવારે તો સાડા સાતે જ ઊઠ્યો. પછી પાંચમ સુધી તો જાણે દિવાળી જ કહેવાય, એટલે મોડા ઊઠવામાં વાંધો નહિ. છઠને દિવસે પાંચ વાગે જ ઊઠવું તું, પણ બન્યું એવું કે બીજે દિવસે પાંચ વાગ્યે ઊઠવાનું છે, એ વિચારથી પાંચમની રાત્રે મને એટલી બધી ચિંતા થઈ કે રાતના દોઢ સુધી ઊંઘ જ ન આવી ! આથી છઠની સવારે પણ આઠ વાગ્યે ઉઠાયું. છતાં સાતમે દિવસે તો સંકલ્પ તાજો કરીને એલાર્મ ગોઠવ્યું બરું; પણ બીજે દિવસે સાડા આઠે જ ખબર પડી કે કાંટો ખોટો ગોઠવાયો ! પછીને દિવસે એલાર્મ ગોઠવતાં ધ્યાન રાખ્યું, તો વળી ઘડિયાળ બગડી ગયું અને વહેલા ન ઉઠાયું. કાર્તિકી પૂર્ણિમા સુધી ઘડિયાળનું સમારકામ ચાલ્યું. વઢ પડવાની રાત્રે ગોઠવ્યું, પણ ચાવી આપવાનું ભૂલી જવાથી રાત્રે અઢી વાગ્યે ઘડિયાળ જ બંધ પડી ગયું.

આમ અનેક મુશ્કેલીઓ વટાવતાં-વટાવતાં વઢ સાતમે પાંચ વાગ્યે બરાબર એલાર્મ વાગ્યું, એટલે સાડા પાંચે ઊઠ્યો તો ખરો; પણ પછી વિચાર આવ્યો કે ઊઠ્યા પછી દસ મિનિટ રહીને સૂઈ જવામાં વાંધો નહિ. એમ કરવાથી કંઈ સંકલ્પનો ભંગ થતો નથી. પાંચ વાગ્યે ઊઠીને પાછા સૂઈ જઈએ તોય પાંચ વાગ્યે ઊઠ્યા તો કહેવાઈએ જ ને ? થોડા દિવસ આ પ્રમાણે કર્યા પછી એક વાર સવારે પાંચ વાગ્યે સૂતા-સૂતા જ વિચાર આવ્યો કે, ‘હે જીવ ! આ બધી ઉપાધિ શાને ? ચાર વર્ષ વધુ જીવવાને માટે જ ને ? જીવનનો એવો મોહ શો ? સંતો-મહાત્માઓ તો જીવનની માયા મૂકવાનું કહી ગયા છે; ત્યારે હું તો વહેલો ઊઠીને એ માયા વધારી રહ્યો છું ! આવો મોહ શું કામ રાખવો ?’

મારી આત્મસુધારણા તો આમ ફિલસૂફીને પંથે ચડી ગઈ, એટલે પેલો વહેલા ઊઠવાનો સંકલ્પ પણ, શબ્દરચના હરીફાઈના અરધા ભરાયેલા વ્યૂહ જેવો, એમ ને એમ પડી રહ્યો.

બેસતાવર્ષને દિવસે ઉત્સાહમાં આવી જઈને કરેલા મોટા ભાગના સંકલ્પોની આ જ ગતિ થાય છે. એક જણે દિવાળીની રાતથી જ આ છોડી દીધેલી. એમનો સંકલ્પ જીવેલો પણ ખરો ! એક અઠવાડિયું, બે અઠવાડિયાં, ત્રણ અઠવાડિયાં... એમણે આ ન પીધી તે ન જ પીધી. માતાનો પ્રેમ, પિતાની આજ્ઞા, ભગિનીનાં આંસુ, પત્નીની ધમકી, મિત્રોની મશ્કરી, ચાની જાહેરખબરો કોઈ એમને ચળાવી ન શક્યું. એમના એ સંયમનો મહિમા દિશદિશમાં ગાજી રહ્યો. છેક સ્વર્ગમાં પણ એના તરંગ પહોંચ્યા ને ઈન્દ્રનું આસન પણ ડોલી ઊઠ્યું; પરંતુ થોડાંક અઠવાડિયાં પછી જ્યારે એ ભાઈ કો'ક માંદગીની માયામાં લપટાયા તે વખતે એમને થોડા ઉપવાસ કરવા પડ્યા, અને ત્યારે એક ધન્ય ક્ષણે એમને જ્ઞાન થયું કે આ પીવાથી ઉપવાસમાં રાહત રહે છે, એટલે એમણે હળવે રહીને આ પીવા માંડી. એ પછી તો, બે-ચાર મહિને માંદગી ગઈ તોયે આ તો રહી જ પડી અને હવે તો એ સાજા થઈ ગયા પછી પણ રોજના સાત પ્યાલા આ પીએ છે. આમ, એમની માંદગીને બહાને એમનો સંકલ્પ સ્વર્ગે સિધાવ્યો અને ફરી કદી એણે પુનર્જન્મ ન લીધો.

આ છોડવા જેવો જ બીજો એક લોકપ્રિય સંકલ્પ છે સિગારેટ છોડવાનો. ઘણું-ખરું અરસિક પત્નીઓના અને દુષ્ટ ડોક્ટરોના આગ્રહથી જ આ સંકલ્પ કરવો પડે છે. પણ અમરપટો તો, ભાઈ, કોણ લખાવીને લાવ્યું છે ? સિગારેટના ધુમાડાની જેમ આવા સંકલ્પને પણ વેરાઈ જતાં વાર નથી લાગતી. કેટલાકને વળી દરેક કામમાં નિયમિત થઈ જવાની ધૂન વળગે છે, પણ એય કેટલા દિવસ ? જ્યાં સૂરજ જેવો સૂરજ પણ વરસમાં અમુક મહિના રોજ થોડી-થોડી સેકન્ડો મોડો ઊગે છે અને પછી પાછો અમુક મહિના, આઈસક્રીમ-પાર્ટીમાં આવી પહોંચતા મિત્રોની જેમ, રોજ થોડી-થોડી સેકન્ડ વહેલો ઊગે છે, ત્યાં નિયમિત થવાની મહેચ્છા રાખનાર પામર માનવી તે વળી કોણ ? હા, કેટલાક મહાપુરુષો નિયમિત બની શક્યા છે ખરા; પણ એ લોકો નિયમિત છે, એટલે મહાપુરુષ નથી થયા, પણ મહાપુરુષ છે, એટલે નિયમિત થઈ શક્યા છે.

એક સંબંધીએ નવા વર્ષને દિવસે કોધને જીતવાનો સંકલ્પ કરેલો. આમ તો એ વાત વાતમાં ચિડાય ને પાન ખરતાં પીડાય એવા સ્વભાવના હતા. પણ બેસતાવર્ષને બીજે દિવસે સવારે તો આ સંકલ્પના સંતોષમાં મલકાતા મુખે એમણે પત્નીને બૂમ મારી : ‘અરે, સાંભળે છે કે ?’

‘શું છે ?’ અંદરથી જ શ્રીમતીએ જવાબ આપ્યો.

‘હવે અહીં આવ તો ખરી !’

‘પણ છે શું ?... લ્યો, કહો, શું કામ છે ?’

‘જો,’ એમણે સ્મિતથી શોભતા મુખે કહેવા માંડ્યું : ‘ગઈ કાલથી મેં નક્કી કર્યું છે કે કદી કોઈના શબ્દોથી અકળાવું નહિ....’ ‘હોય, દુનિયા છે.’ કહીને હસી નાખવું.

‘ઠીક.’ પત્નીએ પાછા ફરવા જતાં કહ્યું.

‘તને મારો આ સંકલ્પ ન ગમ્યો ?’ એમણે પૂછ્યું.

‘ગમ્યો; પણ પાળો ત્યારે ખરા.’

‘શું કહ્યું ?’ એમનું સ્મિત વિલાયું : ‘પાળો ત્યારે ખરા એટલે ? શું મારામાં એટલો નિયમ પાળવાની પણ તાકાત નથી ?’

‘હશે તો જોઈશુંને !’

‘એટલે ? તું તારા મનમાં સમજે છે શું ? હું તે કંઈ... હું તે કંઈ...’ અને ખલાસ ! એન્જિન બગડ્યું. મિજાજ છટક્યો. એ તો આખી સોસાયટી ગજાવવા જતા હતા, ત્યાં એમનાં શ્રીમતીએ એમને યાદ કરાવ્યું કે એમનો સંકલ્પ એમણે ત્યાં ને ત્યાં જ તોડ્યો હતો, ત્યારે જ માંડમાંડ એ શાંત પડ્યા !

આમ, નવા વર્ષના સંકલ્પો એટલે વહેલી પરોઢનું ઝાકળ : બે ઘડી સંતોષ આપી પાછું ઊડી જવાનું, વૈશાખની બપોરે જેમ વંટોળિયા જાગીજાગીને પાછા સૂઈ જાય છે અથવા તો શિયાળાની સવારે જગતના કો’ અગમ્ય ખૂણેથી એકાદ શરદીનું મોજું આવી આપણો કબજો લઈ લે છે અને દિવસભર રડાવી-રડાવીને અંતે આવ્યું હતું, એમ અનંતમાં ચાલ્યું જાય છે, કે પછી ઉસ્તાદના જલસામાં કોઈ સંગીત બરાબર જામ્યું હોય, ત્યારે ઊંઘનું એકાદ ઝોકું આપણને પાવન કરીને, તબલાની પાછી એક જબરદસ્ત થાપે આપણને ચમકાવીને ભાગી જાય છે, એમ આત્મસુધારણાના ઉત્સાહનું મોજું પણ દર બેસતાવર્ષે આવે છે અને આવીને પાછું ઊડી જાય છે. વર્ષને આરંભે હોય છે, એટલાં ગીતાભક્તો બીજા અગિયારે મહિનામાં નથી હોતા, બેસતાવર્ષને બીજે અઠવાડિયે હોય છે, એટલાં સંયમી જનો બાકીના વર્ષભરમાં ક્યારેય જણાતાં નથી, તે આ કારણે જ.

એટલે મારા ભાંગેલા સંકલ્પોનો વિચાર કરતાં ક્યારેક નિરાશાની પળોમાં મને થઈ આવે છે કે હવે તો કદી બેસતાવર્ષના સંકલ્પો કરવા જ નથી. પણ દુઃખ એ છે કે મારો આ સંકલ્પ પણ ટકતો નથી ! ફરીથી બેસતુંવર્ષ આવે છે અને હું સ્વપ્નાં રચવા બેસી જાઉં છું, ઉત્સાહથી નવા સંકલ્પો કરી નાખું છું, ક્યારેક સહેજ સુધરતો લાગું છું, ક્યારેક નાગલોકમાં જઈને પૃથ્વી પરની પ્રિયતમાને ભૂલી જનાર રાજકુમારની જેમ હું અન્ય પ્રવૃત્તિની ધમાલમાં પેલા સંકલ્પો વીસરી જાઉં છું, અચાનક ઝબકીને જાગી જાઉં છું, ફરીથી દઢનિશ્ચયી બનું છું, પણ તેય પુનઃસંકલ્પને વીસરવા માટે જ. કાનમાં પેલો રોમાંરોલાં મને કહ્યા કરે છે : ‘સ્વપ્નો તો જીવનના ધનુષ્યની પણછ જેવાં છે, ભાઈ ! એ પણછ ખેંચાઈ હશે તો ક્યારેક પણ કાર્યનું તીર નિશાન ભણી ઊડશે.’ અને મારા બધાય સંકલ્પોના રોપા ફૂલીફાલી મહેકી ઊઠ્યા હશે, એવા દિવસની કલ્પનામાં હું નહિ પાળેલા સંકલ્પોની વ્યગ્રતા વીસરી જાઉં છું !

● શબ્દસમજૂતી

અગમ્ય સામાન્ય માણસની બુદ્ધિથી ન સમજાય તેવું **સંકલ્પ** આમ કરવું છે, તેવો દઢ નિર્ધાર **ફિલસૂફી** તત્ત્વજ્ઞાન **ભગિની** બહેન **રોમાંરોલાં** ફાન્સના જગવિખ્યાત સર્જક અને ચિંતક **પાઈ** તાંબાનો એક સિક્કો, પૈસાનો ત્રીજો ભાગ

● રૂઢિપ્રયોગ

માયા મૂકવી - સ્નેહ-મમતા છોડવી

● ભાષાસજ્જતા

દ્વંદ્વસમાસ

● નીચેનાં વાક્યો વાંચો :

1. કવિ સુરેશ દલાલનું રાધાકૃષ્ણ વિષયક કાવ્ય મને ગમ્યું.
2. બે ભાઈઓ વચ્ચે એવો સ્નેહ કે, જાણે રામલક્ષ્મણની જોડી !
3. પાંચ-દસ રૂપિયા વધારે થાય, તો ફિકર નહિ !

ઉપરનાં ત્રણ વાક્યોમાં ઘાટા અક્ષરે લખાયેલા શબ્દો, ‘રાધાકૃષ્ણ’, ‘રામલક્ષ્મણ’ અને ‘પાંચ-દસ’ને ધ્યાનથી ચકાસો. તમે તરત જ કહેશો કે, રાધાકૃષ્ણ શબ્દ ‘રાધા અને કૃષ્ણ’ એવો ભાવ પ્રગટ કરે છે, એવી જ રીતે, રામ-લક્ષ્મણ શબ્દ પણ ‘રામ’ અને ‘લક્ષ્મણ’ એવા બે શબ્દો જોડાઈને એક શબ્દ બન્યો છે. ત્રીજા વાક્યમાં ‘પાંચ-દસ’ શબ્દ પણ ‘પાંચ’ તેમજ ‘દસ’ એવા બે શબ્દો જોડાઈને બન્યો છે; પરંતુ ત્યાં ‘પાંચ કે દસ’ એવો અર્થ નીકળે છે, જ્યારે પ્રથમ બે વાક્યોમાં ‘રાધા અને કૃષ્ણ’ તેમજ ‘રામ અને કૃષ્ણ’ એવો અર્થ પ્રગટ થાય છે.

આમ, ‘રાધાકૃષ્ણ’, ‘રામલક્ષ્મણ’ અને ‘પાંચ-દસ’ એ ‘સમાસ’ બને છે. સમાસના જુદા-જુદા પ્રકારો છે. ઉપર્યુક્ત ઉદાહરણો દ્વંદ્વસમાસનાં છે. દ્વંદ્વ એટલે જોડકું. જ્યારે સમાન અધિકાર ધરાવતા બે કે તેથી વધુ શબ્દો જોડાઈને એક શબ્દ બને અને તેમને છૂટા પાડતાં ‘કે’ અથવા ‘અને’ મૂકવામાં આવે, ત્યારે દ્વંદ્વસમાસ બને છે. પાઠ્યપુસ્તકમાંથી દ્વંદ્વસમાસનાં આવાં બીજાં ઉદાહરણો શોધો.

● અભ્યાસ

1. નીચેના દરેક પ્રશ્નના ઉત્તર માટે આપેલા વિકલ્પોમાંથી સાચો વિકલ્પ પસંદ કરી આપેલા ☐ માં દર્શાવો :

(1) લેખકે વહેલા ઊઠવાનો સંકલ્પ કર્યો કારણ કે... ☐

(ક) લેખકને હાસ્યલેખ લખવા માટે યોગ્ય સમય લાગ્યો.

(ખ) લેખકની જિંદગીમાં લગભગ ચાર વર્ષ જેટલો વધારો થાય.

(ગ) વહેલા ઊઠીને ધ્યાન-યોગાસન કરવા માટે.

(ઘ) વહેલા ઊઠીને કસરત કરવા માટે.

(2) યા બંધ કરનાર ભાઈનો સંકલ્પ તૂટી ગયો, કારણ કે...

☐

(ક) એમના સંકલ્પથી ઈન્દ્રનું આસન ડોલી ઊઠ્યું.

(ખ) યાની જાહેરખબરે એમને ચળાવી દીધા.

(ગ) માતા-પિતા, પત્ની-બહેન અને મિત્રોના પ્રેમને કારણે.

(ઘ) માંદગીના ઉપવાસમાં યા પીવાના કારણે રાહત થવાથી.

(3) નવા વર્ષના સંકલ્પો એટલે વહેલી પરોઢનું ઝાકળ એમ લેખક શા માટે કહે છે ?

☐

(ક) સાંજે નક્કી થાય અને સવારમાં તૂટી જાય છે.

(ખ) ઝાકળની જેમ અલ્પજીવી હોય છે.

(ગ) સંકલ્પો વિચારીને લેવાતા નથી.

(ઘ) સંકલ્પો દર બેસતાવર્ષે લેવામાં આવે છે.

(4) લેખકના મતે સંકલ્પો પાળી શકાતા નથી કારણ કે...

☐

(ક) તે પાળવાની મક્કમતાનો અભાવ હોય છે.

(ખ) સંકલ્પો ઉતાવળે લેવાયેલા હોય છે.

(ગ) દેખાદેખીના કારણે લેવાયેલા હોય છે.

(ઘ) સંકલ્પો માત્ર લેવાના હોય છે.

2. નીચેના પ્રશ્નોના જવાબ આપો :

(1) લેખક નવા સંકલ્પો ક્યારે કરે છે ?

(2) વહેલા ઊઠવાથી લેખક કેટલાં વર્ષ બચાવવા માગે છે ?

(3) એલાર્મ ઘડિયાળનું સમારકામ ક્યાં સુધી ચાલ્યું ?

(4) ઈન્દ્રનું ઈન્દ્રાસન ડોલાવનાર લેખકનો કયો સંકલ્પ હતો ?

(5) માંદગીના બહાને યા શરૂ કરનારના સંકલ્પનું શું થયું ?

● સ્વાધ્યાય

1. નીચેના પ્રશ્નોના ઉત્તર લખો :

(1) નવા વર્ષે લેખક કયા-કયા સંકલ્પ કરે છે ?

(2) બેસતાવર્ષે સામાન્ય જનોના મનમાં કયા વિચારો આવે છે ?

(3) નવા વર્ષે લીધેલા સંકલ્પો ટકી રહે છે ખરા ? શા માટે ?

(4) આ પાઠમાંથી એક વિનોદી ભાગ વર્ગ સમક્ષ રજૂ કરો.

2. પાઠના આધારે નીચેનાં વિધાનો સમજાવો :

- (1) નવા વર્ષના સંકલ્પો એટલે વહેલી પરીઠનું ઝાકળ.
- (2) વા વાતાં ચિડાવું ને પાન ખરતાં પીડાવું.

3. નીચેના શબ્દોનો ઉપયોગ કરી વાક્યો લખો :

- (1) આત્મસુધારણા
- (2) અઠવાડિયું
- (3) ઝળઝળિયાં
- (4) ઉચ્ચારણ

4. શબ્દસમૂહ માટે એક શબ્દ લખો :

- (1) રસ વગરનું
- (2) પોતાની જાતને સુધારવી તે
- (3) ઈન્દ્રનું આસન
- (4) ફરીથી જન્મ લેવો તે
- (5) દૃઢનિશ્ચયવાળું

5. નીચેનામાંથી દ્વંદ્વસમાસ ઓળખો અને નીચે લીટી દોરો :

- (1) મિત્રતા તો કૃષ્ણ-સુદામાની જ !
- (2) ઘરમાં અહીં-તહીં સામાન પડ્યો હતો.
- (3) ઝાડ પર દસ-બાર પંખી બેઠાં હતાં.

● પ્રવૃત્તિ

- (1) આપણે કેવા સંકલ્પો કરી શકીએ ? - યાદી બનાવો
- (2) કોઈ પણ બે સારા સંકલ્પો પાળવાના ફાયદા જણાવો.
- (3) ઉદ્ગાર, પ્રશ્નાર્થ વાક્યોની યાદી બનાવી વર્ગખંડમાં તેનું વાચન કરો.
- (4) પાઠના નીચેના ફકરા પરથી પ્રશ્નો બનાવો.
- (5) તમારા જીવનમાં બનેલ કોઈ રમૂજી પ્રસંગ રજૂ કરો.

